

EKFRÄMJANDETS EXKURSION PÅ VISINGSÖ 22-23 SEPTEMBER 2011

Lars Dahlén

Foton: Mats Hannerz

Ekfrämjandets exkursion 2011 hade för-lagts till Visingsö. Och det var inte för-sta gången i exkursionshistorien. Senast Visingsö stod som resmål var 1996 och dessförinnan hade Ekfrämjandet besökt ön 1960 och 1967. Hur många som var med på 60-talet kom vi aldrig fram till men flera av årets deltagare var med även 1996. (*Den som önskar läsa referatet från 1996 som publicerades i Ekbladet nr 12/1997, kan vända sig till sekreteraren*).

Till färjans avgång kl 12 hade nära nog alla anmälda anlant till hamnen i Gränna. Härifrån kunde ett 50-tal åka i den gemen-samma bussen medan övriga fick fylla

några bilar. Färden över Vättern gick bra trots viss sjögång och föranledd, tack och lov, ingen minskning av underlaget till kommande års medlemsavgifter. Från landningsplatsen bar det av till Wisingsö Hotel & Konferens. Där blev det lunch och tid för incheckning om man var riktigt snabb. Så snart lunchen var avklarad bar det av till dagens första exkursionspunkt.

Nu, i någorlunda drägligt höstväder, kunde Ekfrämjandets ordförande Jan Lin-der hälsa deltagarna välkomna till årets ex-kursion. Jan konstaterade att han var på Vi-singsö för tredje gången på relativt kort tid. Han kunde vidare berätta att Ekfrämjan-

Föregående sida: Den imponerande Kungseken planterades 1839 och mäter 88 cm i diameter. Bilden ovan: Deltagarna laddar med exkursionsmaterial, utdelat av Karin Gadde-Jennische, till höger om mitten.

det för denna exkursion inte som vanligt hade kunnat lämna planeringsansvaret till Skogsstyrelsen. Nej, planeringen denna gång hade gjorts av markägaren, Statens Fastighetsverk (SFV).

En av styrelseledamöterna, Cecilia Rooth, hade dock i stor utsträckning varit delaktig i valen av objekt och därvid sett till att vi kunde återkomma till några av de objekt som besöktes 1996 och som då blev föremål för intensiva diskussioner när det gäller mer eller mindre lyckade skötselåtgärder. Jan presenterade därefter de fyra från SFV som representerade markägaren; Pär Färdmo, Johannes Kraft, Per Linder och Karin Gadde-Jennische. Efter den formella presentationen lämnade Jan över ansvaret och ordet till Pär, som är chef för SFV:s fastighetsområde Mark, och som fick inleda med en presentation av sitt fögderi.

Statens Fastighetsverk

Pär Färdmo berättade att SFV har anor från Vasa-tiden då kungen ansåg sig behöva någon sorts gemensam förvaltning av statens egendomar. Nu kan man säga att SFV förvaltar delar av Sveriges gemensamt ägda mark och byggnader. Fastighetsområde Mark förvaltar framför allt mark. I förvaltningen ingår skogsbruk, jordbruksfastigheter och arrenden samt Kronoholmar. Till Kronoholmar hör bl.a. ca 1 700 öar och skär med t.ex. fyrrar och fyrvaktarbostäder. Merparten av den skogsmark som förvaltas finns i norr - ca 870 000 ha som i stor utsträckning utgörs av rennäringsens året-runtmarker. Skogsmarkinnehavet i södra Sverige är drygt 10 000 ha och uppdelat i mindre enheter. Man arbetar med ett skogsbruk som är anpassat till hur egendomen brukas och används - och var den ligger.

Ekfrämjandets ordförande Jan Linder hälsade välkomna.

SFV avverkar omkring 120 000 skogskubikmeter per år, vilket är ungefär 20 % av den årliga tillväxten. Förräntningskravet låg 2010 på 5,9 % vilket man överträffade i senaste bokslutet. Omsättningen inom Fastighetsområde Mark är ca 90 miljoner. Inom förvaltningen arbetar 20 personer på 6 orter från Jokkmokk i norr till Göteborg i söder med huvudkontoret i Östersund.

Producera mera

Efter Pär fick Johannes Kraft ta över. Johannes tillträdde som skogsvaktare för tre år sedan och har ansvar för den praktiska förvaltningen av skogen på Visingsö. Under de senaste åren har man arbetat intensivt med ljushuggning i ekskogen och tagit bort stora volymer gran. Syftet med detta är att få igång en aktiv ekskogsskötsel, där produktionen av ekvirket står mer i centrum än allmän volymproduktion. Exkursions-

deltagarna hade under denna inledning befunnit sig i ett ekhäg som anlagts 2011 med ekar i rader med 7 meters mellanrum och en halv meter mellan plantorna. Per-Arne Mernelius, som under senare år arbetat som förman för skogsarbeten på Visingsö gav en initierad berättelse över de vedermödor skogsodlaren på Visingsö ställs inför. Vi tog oss därefter vidare genom hägnet och kom ut i en blandskog med bok och ek. Där lämnade Johannes ordet vidare till Per Linder som är SFV:s naturvårdsspecialist.

Veteranisering

Per inledde med en beskrivning av hur regeringen i regleringsbrevet angivit målen för miljöhänsynen i det skogsbruk som verket ska bedriva. Där står bl.a. att fastigheternas värden inklusive natur- och kulturvärden ska vårdas och utvecklas. SFV ska också i skogens brukande verka för att de nationella miljökvalitetsmålen uppnås. SFV har valt att avsätta 20 % av arealen för naturvårdsändamål på Visingsö. Den ena hälften i form av "estetisk rekreativ hänsyn", på Visingsö företrädesvis längs Vätterns stränder, vägområden och fornminnesområden. Den andra hälften ska ha en inriktning mot mer vetenskapligt artbevarande.

I det bestånd vi nu befann oss i hade alla barrträd avverkats. Skötseln hade nu inriktningen mot ökad artrikedom. Därför hade högstubbar lämnats och en del av de kvarvarande bokarna tillfogats stamskador med skördargripen, allt med syftet att "veteranisera" träden. Dvs. åstadkomma förhållanden som gäller för gamla träd med skador av olika slag vilket är positivt för vissa insekter. Ekarna hade inte tillfogats någon skada eftersom de redan varit illa

En medelålders bok får hjälp att bli gammal genom barkning med skördaren. Ett exempel på veteranisering.

av förhållandena innan skötselåtgärderna vidtogs.

Tyvärr finns det inte mycket ledning i litteraturen när det gäller hur man ska gå tillväga i sådana här fall. Åtgärderna ska därför också ses som ett sätt att öka kunskapen om vad som blir effekten av olika ingrepp. I beståndet fanns även ett mindre hägn som satts upp för att man ville undersöka hur rådjursbetningen påverkar vegetationen. Vi rekommenderades att komma tillbaka om fem till tio år för att se om det är en annan vegetation i det lilla hägnet än utanför.

Förändrade mål

Några andra reflektioner i anslutning till denna punkt var att vi hittills inte sett någon almsjuka och att det finns beskrivningar från 1700-talet där Visingsö är mer eller mindre kalt och att virke för husbehov får

En till hälften jordtäckt ekstam skapar en miljö som passar ekoxen perfekt. Per Linder från SFV demonstrerar.

hämtas från Hökensås på Västgötasidan. Vi såg också en av jord delvis övertäckt ekstam. Tanken med detta var att ekveden skulle behåller sin fuktighet vilket gynnar ekoxen.

Här uppstod även en diskussion kring de olika skötselriktningar som förevarit på Visingsö. Med ständigt ändrade inriktningar är det svårt att nå ett bra slutresultat. Det blev också diskussion kring SFV:s mål att avsätta så mycket som 20 % till naturvård. På det blev svaret att statens ambitioner på egen mark är betydligt större än de krav som ställs på andra. För SFV finns dessutom ett krav att man ska verka för en ökning av besöksnäringen. Därmed blir åtgärderna kanske inte alltid skogsskötselmässigt optimala. Ändå är det något unikt med Visingsö i det avseendet att man här i nästan 200 år odlat ek för ett särskilt syfte (skeppsvirke) men som p.g.a. ändrade förutsättningar fått annan inriktning.

Historiska vedermödor

Efter en liten transportsträcka blev det stopp bland mullbärsträden nära den imponerande Hagahögen. Tyvärr i anslutning till en kortare regnskur men den innebar inga större besvärligheter. I samband med kaffet fick vi en historisk betraktelse av Karin Gadde-Jennische, antikvarie vid SFV. Karin berättade om mullbärsodlingen på Visingsö. Här sattes på order från Stockholm år 1840 40 gram mullbärsfrön. De gav upphov till 1 500 mullbärsplanter för framtida silkesproduktion. Ansvariga på Visingsö var ytterst tveksamma till detta påfund eftersom mullbärsträdet var en ”... *infödnig i ett klimat så olik Sveriges att dess uppdragande torde misslyckas.*”

Karin beskrev även bakgrunden till ekplanteringarna på Visingsö. Behovet av ek till kronans skeppsbyggen ökade hela tiden och under 1700-talets senare del kom planer på att anlägga ekplanteringar. Vid

1828-29 års riksdag behandlades ett förslag om att anlägga 20-25 000 tunnland ekplanteringshagar i Östergötland, Småland, Blekinge eller Skåne. Hovjägmästaren af Ström förespråkade planteringar på Visingsö där eken p.g.a. klimatfördelar mognar 20-30 år tidigare än i Östergötland. Jägmästare Gustaf Berg anställdes som planteringsansvarig på Visingsö. Den mark som skulle planteras med ek skulle under två år först ha odlats med råg sedan med potatis.

Det var brist på ekollon så order gick ut till landshövdingarna med begäran om handräckning för plockning av ollon. Det gick dock dåligt, men 80 liter ollon ska ändå ha kommit från Nyköping. Jägmästare Berg beslutade i oktober 1831 att själv åka till Stockholm och på Djurgården ombesörja plantupptagning, packning och transport av plantlärar till Visingsö. Resultatet blev 113 plantlärar.

Resan till Visingsö påbörjades i slutet av november och blev strapatsrik, bl.a. förliste slupen med plantlärarna. Det mesta kunde dock räddas och i samband med ett töväder strax innan jul 1831 kunde ekplantorna från Djurgården sättas i Visingsöjorden. Under loppet av de två första planteringsåren sattes 56 000 ekplantor och 67 000 plantor av andra för flottan användbara trädslag. År 1859 gjordes en inventering och en noggrann beskrivning av ekplanteringen som då uppgick till 350 hektar. 50 % uppgavs vara planterat, 37 % sått och 13 % hade uppkommit genom kombinerad sådd och plantering. Det senare berodde på att en del planteringar hade tagit sig så dåligt att ollon fått sås i de uppkomna luckorna.

Med denna tänkvärda historiska betraktelse i bakhuvudet var det dags att avsluta första dagens exkursion. Efter en kort resa var vi tillbaka vid hotellet där kvällens årsmöte och middag väntade.

På 1800-talet odlades silke på Visingsö. Idag återstår några knotiga mulbärsträd.

Kupp vid årsmötet

I samband med årsmötet iscensattes en liten kupp. Johan Palm från Träcentrum i Nässjö hade av Thomas Thörnqvist ombetts delta i exkursionen och vid årsmötet hålla ett kortare anförande om sitt arbete med att ta fram en modell för omvandling av traditionell barrskog till lövskog. Innan det framförandet skulle dock punkten "Premiering" på dagordningen avhandlas. Thomas läste upp motiveringen för årets rikspristagare. Under uppläsningen stod det snart klart för den mycket överrampade Johan att det var han som var föremål även för denna dagordningspunkt. Den fullständiga motiveringen finns på annan plats i detta nummer av Ekbladet.

För lite fabrik

När fredagen den 23 september grytt så visade det sig vara blåsig, kallt men soligt.

Efter frukosten blev det avfärd mot dagens första exkursionsobjekt. Jan inledde med att tacka för gårdagen. Det blev nu Cecilia Rooth som tog över och presenterade Lars-Erik Wetter som med sina 50 år, bl.a. som förman i skogens tjänst på Visingsö, vet det mesta om det mesta som utförts i skogarna på Visingsö.

Den förmiddag som nu låg framför oss hade planerats av Cecilia och Ulf Johansson från SLU, Tönnersjöhedens försöks-park. Båda har varit flitiga besökare på Visingsö inte minst i samband med arbetet i det förvaltningsråd för Visingsö som tillsatts av fastighetsverket. Ulf delade genast ut några papper som visade att vi befann oss i ekbestånden nr 486 och 487 som utgör ett av flera produktionsförsök på Visingsö. Dessa bestånd ingår i en serie med fasta produktionsförsök i ekbestånd i södra Sverige. Syftet är att studera volymproduktion

Beståndet hade utvecklats ungefär enligt produktionsnormerna. Ulf Johansson från SLU, Tönnersjöhedens försöks-park, hjälper deltagarna att tolka diagrammen..

En av de ekar som uppkommit efter sådd hösten 1857.

och virkeskvalitet i bestånd av skogsek. Ulf berättade att detta bestånd hade uppkommit efter sådd på hösten 1857. Under de drygt 150 år som nu gått har beståndet gallrats vid minst 14 tillfällen. Nu står här drygt 70 ekar med medeldiametern 58 cm och volymen 240 m³sk/ha.

Ett slutstadium med 50 ekar eftersträvas och beståndet har hittills utvecklats hyfsat i fas med produktionskurvan för E24. Ett skäl till att produktionen inte varit i topp antydde av någon av deltagarna med att det nog varit för lite fabrik här, det har varit för lite krona för att kunna producera optimalt. Enligt Ulf så finns, trots det goda klimatet, inte de riktigt goda boniteterna här på Visingsö utan då måste vi över till andra delar på fastlandet. Någon observant konstaterade att det på platsen för dessa bestånd var mycket lera i marken och tätt mellan dikena. Diken som nu började bli alltmer igensatta. Detta kunde därför be-

traktas som ”livsfarliga” marker. Det finns risker med för högt markvatten och körning med maskiner i sådana områden kan innebära störningar som förändrar vattenregimen negativt.

Efter dessa teoretiska betraktelser blev det nu lite mer praktisk handling. Strax intill låg nämligen några ekstammar som nu skulle apteras på bästa sätt. Här skuttade Anders Ekstrand fram och tillbaka och räknade kvistar och mätte kvistdiametrar och stamlängder. Anders betonade vikten av att överkvista hela stammen innan man börjar med apteringen. Då har man bästa översikt när det gäller kvistar, krökar och längder.

Goda råd som inte följts

Nu blev det en liten förflyttning där det gällde att inte snubbla över de många mer eller mindre igenvuxna diken och kanaler som genomkorsade skogen. Det blev stopp i en ekskog med sykomorlönn som även

hade besökts på exkursionen 1996. Det här är ett av Visingsös finaste ekbestånd. De minnesgodade konstaterade att man vid det besöket diskuterat behovet av gallring.

Det kunde nu noteras att detta goda råd inte följts varför behovet nu var än mer påkallat. Sykomorlönnen är en utmärkt underväxt till eken. Men det är viktigt att den hålls efter och inte tillåts hämma ekens kronutveckling såsom blivit fallet här. Konsekvensen av en sådan misskötsel är att ekens omloppstid förlängs rejält vilket är förödande för beståndets ekonomi. Ett problem när det gäller en effektiv skogs-skötsel på Visingsö är att det inte finns tillgång till skördare på ön. Hade det funnits sådana resurser skulle säkert fler åtgärder bli utförda i rätt tid. (*Anm; Beståndet har gallrats motormanuellt i mars 2012.*)

Det blev därefter förflyttning till ett 60-årigt ekbestånd där Cecilia och Rolf Rooth tidigare märkt ut huvudstammar inför en gallring som genomfördes 2009.

Enligt Lars-Erik Wetter hade man här även stamkvistat ekarna upp till 7 meter och året därpå putsat vattskott. Här kom diskussionen en stund att handla om stamkvistning. Det framkom att om man orkar och når så är det bra att kvista upp till 7-8 meters höjd. Hur högt man når blir en avvägning mellan ekonomi och entusiasm. Optimalt är om halva trädets stam är kvistad och den andra har en vital krona men ska någon avlönas för kvistningsarbetet får man nog vara nöjd med 7 meter.

Optimalt förhållande mellan stam och krona hämmar vattskottsbildningen men här finns även en genetisk faktor. Holändsk ek ska vara mer benägen att skjuta vattskott. Underväxt av lämpligt slag är också en hjälp mot vattskottsbildning. Här verkade diskussionen kunna ha fortsatt en god stund men en av deltagarna gav en avslutande kommentar: *”Det är bättre att stamkvista en timme än att stå och prata om det i två timmar”*.

Cecilia Rooth leder diskussionen om stamkvistning av ek.

I Ståålburarerna skyddas ekplantorna mot bete, men gräset är fortfarande ett problem.

Så här ser basen på 24 skogskubikmeter ut. Rune Ahlander vid jättesilvergranen.

Ståålburar

Efter detta konstruktiva inlägg var det dags för ytterligare en kort förflyttning till nästa punkt som inleddes med förmiddagsfika. När det var urdrucket tog Per-Arne Mernelius till orda och berättade om de burar vi kunde beskåda runt omkring oss. Man hade tagit vanliga plasthinkar och sågat bort bottnen. Därefter trycktes hinkarna ner i marken och 8-10 ollon såddes i varje hink. Ollonen hade insamlats av Lars-Erik Wetter från de finaste ekarna på Visingsö. Man stängslade med nät efter Eriks Stååls idéer, därav namnet Ståålburar.

Ur varje hink utvecklas 5-6 plantor. En huvudstam väljs ut och därefter får man hålla efter både gräs och hallon. Här var det metallnät men troligen skulle även plastnät och kortare stolpar fungera utmärkt eftersom ön saknar både hjort och älg. Burarna måste märkas ut så det går att återfinna när den omgivande vegetationen

utanför burarna tagit över. Det uppstod nu en diskussion kring tidpunkten för val av huvudstammar i burarna. Man bör vänta så länge som möjligt med att välja ut huvudstammen så man verkligen väljer den rätta. Mot detta kom kontringen att även "fula föräldrar kan få snygga barn".

Fler produktionsförsök

Med denna positiva framtidsvision var det med lätta steg vi styrde färden vidare mot ett produktionsförsök i ask. Det var ytterligare ett av SLU:s produktionsförsök på Visingsö. Här berättade Ulf att beståndet uppkommit genom självsådd av ask under en skärm av ek omkring 1915. Eken hade avvecklats i början av 1930-talet och nu fanns här ask med ett stort inslag av gran/silvergran. Man har konstaterat att det finns askskottsjuka i beståndet och har nu valt att inte genomföra några ytterligare gallringar i askbeståndet. Trots att marken såg god

ut konstaterade Ulf även på denna yta att boniteten inte var på toppnivå och att man måste över på fastlandet för att finna de riktigt goda askboniteterna.

Alldeles intill askförsöket fanns den imponerande stora jättesilvergranen. Den har de flesta som besökt Visingsös skogliga sevärdheter sett. Men man blir lika imponerad varje gång. Om man lagrar bilden av trädet i huvudet så vet man hur en silvergran med drygt 4 meters omkrets, 135 cm diameter, 36 meters höjd och med volymen drygt 24 skogskubikmeter på bark ovan stubbe ser ut.

Goda råd som följts

När vi nu var inne på udda individer så blev det naturligt att även titta till Kungseken. För att kunna göra det fick vi göra ytterligare en liten förflyttning. Vid exkursionen 1996 besöktes också denna ståtliga ek. Då var den nästan helt omvuxen av annan

vegetation och nästan svår att hitta. Enligt exkursionsreferatet i Ekbladet var eken då drygt 28 meter hög med 13 meter kvistfri stam. Diametern var 78 cm. Exkursionsdeltagarna vädjade den gången till förvaltaren att förbättra ekens livsvillkor med en ordentlig röjning/frihugning. Detta hade effektuerats och idag var eken synlig på långt håll och dessutom skyltad från vägen.

Cecilia kunde berätta att eken planterats år 1839 och nu tillväxer i diameter med 5-6 mm per år. Vid en mätning i mitten av maj 2011 noterades att diametern nu uppgick till 87,9 mm. I anslutning till denna storhet kunde Jan Linder nu avsluta exkursionen med välförtjänt avtackning av värdar och övriga medverkande.

Pär Färdmo som representant för markägaren tackade för alla goda råd och uppförande inspel man fått under dessa båda dagar. Pär konstaterade vidare att man var mycket medvetna om vikten av kontinuitet

Några av dem som gjorde Visingsöexkursionen till en minnesrik resa. Från vänster Karin Gadde Jennische, Per Arne Mernelius, Johannes Kraft, Pär Färdmo och Lars Erik Wetter.

i skötseln och att lyssna till de med erfarenhet och lokalkunskap om ekproduktion på Visingsö. Med de beskederna om ekens framtida förutsättningar kändes det lugnt att lämna Visingsö för denna gång. Någon av deltagarna tyckte dock att det kanske var bäst att inte vänta ytterligare drygt 15 år innan Ekfrämjandet gjorde en ny granskning av skogarna på Visingsö. ■

Läs mer:

Mirton, A. 1997. Ekfrämjandets exkursion på Östanå och Visingsö 1996. Ekbladet nr 12, sid 1-5.

Om författaren

Lars Dahlén är sekreterare i Ekfrämjandet, och till vardags skogskonsulent på Skogsstyrelsens Skånedistrikt, med placering i Höör.
lars.dahlen@skogsstyrelsen.se

Artikelförfattaren Lars Dahlén piggade upp deltagarna med kaffe och bulle.